

Ez egy rövid áttekintés arról, hogy mit miért csinál a csikó, illetve hogyan hat a kanca viselkedésére a csikónevelés.

A kancák vemhessége 335-340 nap körül mozog, ennek hossza függ az adott fajtától és egyedtől, az évszaktól, a kanca érőnlététől, a csikó nemétől. Pl. a jól táplált kancák előbb hozzák világra kicsinyeiket, mint akik nélkülözni kényszerülnek, illetve az őszi fedezettési idényben, vagy késő tavasszal fogant csikók előbb születnek meg, mint kora ősszel fogant társaik. A méncsikók általában pár nappal tovább élvezik a méh védelmét, mint a kancák. Érdekes módon az anyák életkora nincs befolyással a vemhesség hosszára.

A kanca viselkedését a vemhesség igen kis mértékben változtatja meg (persze a hormonszint változásával csekély változás lehetséges), csak az ellés előtt kezd igazán látszani a változás. Kb. 4 órával megelőzően a kanca nyugtalanná válik. Amennyiben megteheti, ilyenkor elhúzódik a ménestől, és egy védett helyet keres. (Vadon élő kancák akár 5km-re is eltávolodhatnak a többiektől.) Általában minél fiatalabb és tapasztalatlanabb egy kanca, annál kevésbé húzódik el társaitól. Ha a körülmények nem megfelelőek az elléshez, a kanca képes szabályozni az időpontot. Ezért nem látunk ellést gyakran – zavarják a fények, a zajok, és az emberi jelenlét. Inkább megvárják azt a pár percet, órát, amíg egyedül lehetnek. Ezt nem a mi bosszantásunkra találták ki, ez pusztán a stresszre adott válasz. A legnyugodtabb időszak a hajnal/kora reggel, erre az időszakra esik a legtöbb születés.

Az élettani folyamatokra nem térek ki részletesen, az ellés folyamatáról sokfelé lehet olvasni, inkább a kanca és a csikó viselkedése az érdekes.

A vajúdás során a kismama kaparja a földet, a hasát nézi, illetve más ideges viselkedést mutathat. Ez az időszak pár perctől pár óráig is eltarthat. A magzatburok megrepedésével kezdődik az ellés második periódusa. A kancánál megkezdődnek az erős összehúzódások, ilyenkor sok kanca változtatja a pozícióját, és lefekszik majd feláll. Állva ellésnél a szülőútban a gravitáció ellenében, felfelé kellene haladnia a csikónak, ezért a kanca általában oldalt fekvő helyzetben, lábait kinyújtva hozza világra kicsinyét. Ezután néhány így pillanatig pihennek, és ezután a kanca megnézi a csikót, halk hangokat ad ki, megbökdösi az orrával. A pihenő (ami lehetővé teszi, hogy a köldökzsinórban lassan abbamaradjon a véráramlás) után a csikó próbál helyzetet változtatni, kihúzza a még a szülőútban lévő lábát, és megpróbál felállni. Lassan a kanca is felkel, és a köldökzsinór elszakad. Ha a csikó nem próbál lábra állni, az anyja mellső lábával kapálva „rugdossa” és csipkedi. Általában felállás után kezdi letisztogatni csikáját, és ezzel szagmintát vesz róla, és kialakul közöttük a kötelék. Ettől fogva megismeri a szagát, hangját, és meg tudja különböztetni a ménes többi csikójától. Ha valamilyen oknál fogva magára marad az újszülött, nem könnyű szoptatós dajkát szerezni neki, mert miután letisztították a csikóikat, a kancák csakis őt fogadják el. Néha azonban mégis szükség lehet rá, hogy csikó nélkül maradt kancát és elanyátlanodott csikót összehozzanak. Ilyenkor az elpusztult csikó bőrét, vagy a magzatburkot rá szokták teríteni a

másikra, és így az ellést követő 1-12 órában még jó esély van rá, hogy elfogadja, és felnevelje a mostoha-csikót.

A csikónál a megismerés lassabban alakul ki: nála a legfontosabb, hogy ekkor azonosul a fajtájával, és a későbbiekben a lovakat tartja a családjának, és velük alakít ki baráti, és szexuális kapcsolatokat. Ez a megismerési fázis közvetlenül az első szopás után alakul ki, ha ebben az érzékeny időszakban nem az anyjával van, az a későbbiekben súlyos viselkedési zavarokat okozhat. Azt azonban, hogy egész pontosan mely tényezők alapján ismeri fel az anyját, nem tudjuk. Az biztos, hogy a szín fontos szerepet játszik ebben. A csikó szeme kb. 25 perccel a

születés után tudja befogadni a látványt, és ezt követően segíti a tájékozódásban. A fülük kb. 40 perc után kezd a hangok irányába fordulni.

A lábra állás után a csikó lábait szétvetve, nyakával egyensúlyoz, és a következő egy órában alakul ki a koordinációja, és ezután már több-kevésbé összerendezetté válik a mozgása.

Az ellés harmadik szakaszában megszületik a placenta is, eközben anyja látható kellemetlenségére idegesen reagál, bökdösi, és köröz körülötte. Ezt követően kezd a kanca megnyugodni. Természetes körülmények között a lovak ilyenkor hamar elhagyják az ellés színhelyét, mert a vadállatokat odacsalja az erős szag. A házi lovak azonban nem próbálnak megszabadulni az ellés melléktermékeitől, mint más állatfajok.

Felállás után a következő feladat a szoptatás. Ez a reflex a csikóban az ellést követően azonnal megjelenik, és minden tárgy, ami a szájával (vagy az orra felső részével) kapcsolatba kerül, kiválthatja a kereső és szopó mozdulatokat. A kanca minden igyekezetével azon van, hogy a hátsó lábai közé irányítsa a kicsit. Sok kanca azonban agresszív viselkedést mutat a szopni vágyó csikó iránt – belecsíp, ellöki, vagy rárúg. Ez gyakran csak azért van, mert még érzékeny a hátulsó testtája az ellést követően, illetve tőgyei feszülnek és fájnak. Ilyenkor az esetek többségében előbb-utóbb enged az éhes csikónak. Nem tűnik bonyolult feladatnak, pedig korántsem egyszerű megtalálni a tej forrását. Ugyanis hiába veleszületett a szopóreflex, és a szopási pozíció, amikor ez kialakult, akkor a lófélék mérete nem különbözött olyan mértékben, mint manapság, a kicsi arányosan volt kisebb a kancához képest. Így vállmagasságban tartott nyakkal könnyen megtalálta a tőgyeket. Manapság viszont attól függően, hogy milyen eltérés volt az apa- és az anyaállat mérete között, az utód lehet sokkal kisebb is, ekkor felfelé kell nyújtózkodnia, és sokkal nagyobb is, amikor pedig lefelé kell keresgélnie. Ez a helyzet pedig nincs benne a beleprogramozott mintákba, vagyis természetellenes.

A kanca anyai érzéseinek kialakulásához sok köze van a hormonoknak, és a tej termelésének. Amennyiben a csikó megszületéséig nem telik meg a tőgye, akkor sokszor tudomást sem vesz a csikóról, nem tisztogatja, nem vesz szagmintát sem. Ha azonban külső segítséggel beindul a tej elválasztás (pl. masszírozással), akkor azonnal feléled benne az anyai ösztön.

Azonban ha a csikó életét veszti, és mozdulatlanul hever mellette, hiába feszülnek a tőgyei a tejtől, elveszti érdeklődését kicsinye iránt.

A felállást követően a csikó szinte azonnal képes nagyobb távolságok megtételére. Észrevehetjük, hogy még alig állnak meg négy lábon, kis pihenés után máris száguldoznak, és ugrálnak az anyjk körül, nem elégednek meg az óvatos sétával.

Eleinte csak esznek és alszanak, de pár nap elteltével kezdik felfedezni környezetüket. Minden oldalról igyekeznek megvizsgálni a dolgokat: megérintik az orrukkal, megszagolják, megnyalják, mellső lábukkal bökődik, rugdossák.

A kancák viselkedése is megváltozik, néhány aggódó anya magából kifordulva védelmezi csikóját a vélt és valós veszélyektől, nem ritkán veszélybe sodorva ezzel a többi lovat, illetve embert is. Ilyenkor nem sok mindent tehetünk, ki kell várni azt a pár napot, amíg a védelmi reakció alábbhagy. Ennek egyszerű oka van: a távolság. A ménesben a szigorú hierarchia ellenére még a legalacsonyabb rangú csikós kancákat is békén hagyják a többiek, és ilyenkor hagyják őket elhúzódni. Természetes számukra, hogy az első néhány napban a csikó tabu számukra. A kanca ugyanezt a viselkedést, és távolságtartást várja el az embertől is, amit azonban mi nem veszünk figyelembe, és istállózó tartásnál nem is igen van rá lehetőség.

Azonban azoknál a kancáknál, akik biztonságban érzik magukat, és régóta ismerik gondozójukat, ilyen problémák nem lépnek fel, és gyakran a többi ló miatt sokkal inkább aggódnak, mint az emberek miatt.

Érdekes, hogy vannak (voltak) olyan lófélék, amelyek kicsinyei az első napokban nem képesek követni anyjukat a vízhez, mert az ízületeik még gyengék, ezeknél kialakult egy olyan viselkedés, hogy a csikókat elrejtik a magas fűben, és magukra hagyják, amíg elmennek inni. Ez inkább a vékonycsontú, keleti jellegű lovakra volt jellemző, ezért ezek a típusú lovak kevésbé aggódnak a

csemetéik miatt, mint erősebb csontú társaik, akik egy pillanatra sem hagyták magukra a csikóikat, ezért ez magatartás hiányzik belőlük.

Az utódok életük első periódusában még igen sebezhetőek, és védelemre van szükségük, már kétórás korukban megjelenik az idegenektől való félelem. Az első napokban minél több időt töltenek anyjuk kizárólagos társaságában, annál kevésbé keresik a többi ló, illetve más élőlények társaságát. Ilyenkor még a követési ösztön sem olyan kialakult. Eleinte minden nagyobb, mozgó tárgyat követ a csikó, csak később korlátozódik ez az anyjára. Érdekes, hogy ha különválasztjuk őket, a kanca általában sokkal idegesebb, mint a csikó, és úgy tűnik, a kötődés az ő részéről erősebb, mint kicsinye részéről. Egyes csikók a kezdetektől nagyobb távolságra elkóborolnak látható félelem nélkül, miközben az anyjuk észvesztve nyerít és keresi. Körülbelül az első hónap végére alakul ki az anya és csikó között a legerősebb kapcsolat, utóbbi ekkora már biztosan meg tudja különböztetni a többi kancától, ilyenkor hívja legtöbbit a szülőjét, és keresi vele a kapcsolatot.

Ha idegen lovakkal vagy nagyobb tárgyakkal, esetleg idegen emberekkel kerül kapcsolatba, illetve ezektől fenyegetve érzi magát, akkor tátozással reagál. Ez tipikusan csikó-reakció, azt jelenti „én még kicsi vagyok, ne bántsatok”. Ez legkésőbb kétéves korra megszűnik. A mén csikók leginkább a méneknek tátoznak, míg a kancacsikóknál nincs ilyen megkülönböztetés.

A csikós kancák a ménesben távolabb húzódnak társaiktól, és saját al-csoportot alkotnak. Ennek az lehet az oka, hogy így próbálják megóvni kicsinyeiket a féktelen, fiatal egyedektől,

ekkor van arra lehetőség, hogy a csikóban rögzüljön, hogy ki a saját anyja, illetve az is közrejátszhat, hogy a csikók közötti kölcsönös ragaszkodás miatt is elválnak a ménes felnőtt tagjaitól. A modern, mén nélküli ménesekben gyakran előfordul, hogy a magasabb rangú kancák agresszívan viselkednek az új csikóval szemben, elkergetik, és féltékenyen őrzik pozíciójukat. Ez természetellenes magatartás, amely szabad körülmények között nagyon ritkán fordul elő, hiszen ott az összetartás, és a túlélés a legfontosabb, itt a mén megvédi csikóját, és rendreutasítja a féltékeny hárem tagokat.

Életük első időszaka a magányos játékról szól: mindent kipróbálnak, amire később szükségük lesz. A lábaikkal rugdosnak és kapálnak, ugrándoznak, nagyokat szaladgálnak. A szájukba vesznek, és megcsócsálnak mindent, ami elérhető. Néha felkapnak, és odébb visznek, vagy hajigálnak tárgyakat. Ennek a korai játéknak a célpontja legközelebbi társuk, az anyjuk, őt rúgják, harapdálják, a farkát húzzák, és rá ugrálnak. A kanca ezt rendszerint csendes beletörődéssel viseli, ő maga nem igen száll bele a játékba.

A csikó érdeklődése kortársai iránt nem alakul ki azonnal a születést követően, ehhez jó pár napnak/hétnek el kell telnie. Az első pár héten már kezdenek érdeklődni egymás iránt, de a harmadik héttől kezdődően lesz gyakori a kapcsolatkeresés a csikók között. Persze a többi ló igen kíváncsi az új jövevényre, és igyekeznek a közelébe férkőzni, de az anya ezt általában nem nézi jó szemmel. Magához hívja a csikót, majd közé, és a többi ló közé állva testével védelmezi. Előző csikóit, azokat a lovakat, amelyekkel azonos al-csoportot alkottak, illetve a gondozóját, akiben megbízik engedi először a kicsinye közelébe. Kb. a 2. héttől kezd csökkenni a védelmi reakciója, és lassan kezdi hagyni, hogy a csikó kapcsolatba kerüljön a világ többi részével. A csikó is kíváncsi a többiekre - először csak megszagolja az idegen lovakat, majd egyre bátrabb lesz, és odaszalad hozzájuk, majd vissza az anyjához, esetleg megfenyegeti vagy rárúg közben. A következő időszakban kiválaszt egy-két közeli „barátot” (nemtől függetlenül), és velük ezentúl több időt tölt, mint a többiekkel. Ezek a kapcsolatok néha egészen felnőttkorig kitartanak. Leginkább az anyja alcsoportjának csikóit részesíti előnyben, és az anyja „ellenfeleivel” szemben mutat agresszív viselkedést.

Kezdetben mindenképpen látható, hogy egymásra, vagy anyjukra ugrálnak, majd az első hónap végétől a kancacsikók elhagyják ezt a viselkedést. A méncsikók közötti játék inkább a küzdelem gyakorlására irányul, egymás fejét, lábát és nyakát harapják, ágaskodnak, és boxolnak. Míg a kancacsikók inkább csak vakargatják egymást, és néha kergetőznek egyet. Kanca és méncsikó között a játék mindig finomabb, mint két méncsikó között, amint eldurvul a játék, a kanca otthagyja a másikat, vagy elzavarja.

Természetesen az anyjával való kapcsolat továbbra is szilárd marad.

Az ellés utáni első héten a csikók anyjuktól max. 5 méter távolságra mennek, messzebb nem merészkednek. Majd ahogy nőnek, úgy távolodnak el fokozatosan egyre nagyobb távolságra. A kanca ilyenkor a csikó körül körözve legel, és folyamatosan szemmel tartja. Ha alszik, gyakran látható, ahogy őrt áll felette.

Fokozatosan a szoptatások száma is csökken: az első héten óránként 15 percenként, majd 8 hónapos korban már csak kétóránként történik. Az első néhány héten a csikó vizet egyáltalán nem iszik. Utána ezt is kezdi kóstolgatni, mint minden mást, de ez csak jelentéktelen mennyiség a tejhez képest.

A szoptatásnál is kialakul egy minta. Pl. ha a kanca szoptatni szeretne, akkor megáll a csikó mellett, és segítségképpen behúzza a hasát. Ha szeretné abbahagyni a szoptatást, pl. testsúlyát egyik hátsó lábról a másikra helyezi, így jelzi a csikónak, hogy mindjárt vége, majd arrébb sétál. Az első hetet követően ennél erősebb jelzéseket is használnak, pl. fejükkel a csikó kobakjára ütnek, beleharapnak, vagy rúgnak egyet. Megfigyelés során azt tapasztalták, hogy a méncsikók 40%-kal több időt töltenek szopással az első 8 hétben, mint a kancacsikók, azonban mivel az előbbiek aktívabbak is egyúttal, ezért testtömegük nem

tér el jelentősen egymástól. A szoptatás gyakoriságát nem is annyira a csikó, inkább a kanca szabályozza, főként a laktáció második periódusában. A csikók már az első héten elkezdnek legelni, először csak imitálják az anyjuk tevékenységét, és lassanként egyre nagyobb szerepet kap a táplálkozásukban. Ha már az első pár héten nagy mennyiségű szálás takarmányt esznek, az azt mutatja, hogy nem jutnak elég tejhez.

Az első 3 hónapban nem ritka, hogy a csikók az anyjuk trágyáját eszik. Ez természetes dolog, ezáltal tudnak majd hasonló táplálékot választani, mint az anyjuk, így elkerülve a mérgező növényeket, és így alakul ki az emésztéshez szükséges baktérium-flóra a szervezetükben.

Az elválasztás ideje háziasított lovaknál féléves kor körül történik, ami leginkább a tenyésztő elképzeléseitől függ – hogy eladja-e a csikót, vagy ménesben helyezi el, fedezteti-e a kancát, és így tovább. Ha ekkorra a csikó fő tápláléka még mindig a tej, és nem kezdték hozzászoktatni a szálás- és szemestakarmányhoz, akkor a leválasztás nagy stresszt okoz a csikónak, és visszamaradhat a fejlődésben.

Természetes körülmények között a kanca csak kb. 10-12 hónapos korában választja le a csikóját, ha vemhes, akkor nem sokkal (kb. 15 héttel) az előtt, hogy a következő ellésre sor kerülne. Ha nem vemhesült, a választás ideje is elhúzódhat, ritka esetben még a 2-3 éves csikót is engedi szopni alkalmanként. Ezt követően anya és gyerekei között általában megmarad a szoros kapcsolat, és felnőttkorukig végigkíséri őket, amikor leválnak a csoportból, és saját családot alapítanak. Zárt közösségben gyakran életük végéig megmarad közöttük a kapcsolat.

Az olyan területeken élő lovaknál, ahol extrém hidegek a telek, és nincs mit enni, ott jóval később választja le a kanca a csikót, mert csak ez biztosítja a túlélését. Előfordul, hogy ha vemhesült a kanca, akkor a zord körülmények között elvetél, mert fizikailag nem bírja az idősebb csikó szoptatását, és a vehem építését egyszerre, és az idősebb csikó a fontosabb. Ezért ezek a kancák csak minden második évben nevelnek csikót, így biztosítva a faj fennmaradását.

Az anyakanca ménesben elfoglalt pozíciójától nagyban függ a csikó helyzete is.

A magasabb rangú kancák tovább szoptatják csikóikat, illetve több időt töltenek velük a szocializálódás alatt, mint alacsonyabb rangú társaik. A csikók rangsorbeli helyzete „öröklődik”, vagyis magasabb rangú kanca csikója is magasabb helyet fog elfoglalni választási kor előtt, és utána is, és nagyobb fokú agressziót mutat a többi ló iránt.

A pozíció és a tapasztalat azonban nincs befolyással a védelmezési késztetés erősségére, a csikó önállósodására, illetve a ménesbe való beilleszkedésre.

A mén viselkedését sajnos ritkán figyelhetjük meg csikói iránt, pedig ő is érdeklődik az utódai iránt. Szabad tartásban védelmezőként az ő feladata visszaterelni az elkóborolt kicsiket, és megóvni a ragadozóktól, sőt gyakran játszik is velük. Szabad körülmények között őt imitálva tanulták meg az apaállat szerepét a méncsikók. Erre manapság a háremes tartás háttérbe szorulásával sem lehetőség, sem szükség nincsen.

Sok szó esik az imprinting jelentőségéről, és ennek veszélyeiről. Általában azt mondhatjuk, hogy ha megvárjuk, amíg a kanca letisztítja a csikót, akkor az emberrel való korai megismerkedés nem fogja megakadályozni abban, hogy az anyjával, és a többi lóval normális kapcsolatot alakítson ki, ugyanis ezután ideje nagy részét úgyis velük fogja tölteni, és így az emberekkel kialakított kapcsolat is a háttérbe szorul.

Több tanulmányt és kísérletet is olvastam imprinting témában, melyekben a csikót különböző fokú aktív vagy passzív emberi beavatkozásnak teszik ki születés után. Ezek azonban egymásnak ellentmondanak. Az egyik szerint nincs értékelhető különbség az így nevelt csikók és társaik között, a másik szerint sokkal kezelhetőbbek, és nyugodtabbak. Én a magam részéről ebben is az arany középutat tartom helyesnek, azaz a saját csikóm esetében születésétől sok időt töltöttem vele, mindenhol végigsimogattam, felvettem a lábait, kötőféket tettem rá pár perc erejéig, lekefélttem a bundáját, és így tovább, de nem bömböltettem mellette rádiót, nem nyomtam az ujjamat az orrába, és semmilyen agresszív beavatkozást nem végeztem. Az első héten már nagyon barátságos volt minden emberrel, nem lépett arrébb, ha megközelítettük, és egyre inkább érdeklődött irántunk. Szintén pár napos korában találkozott kutyával, hallott tehénbögést, kutyaugatást, traktorberregést, visítotak és szaladgáltak mellette gyerekek, és beilleszkedett a kb.20 tagú ménesbe. A második héten, amikor már stabilan követte az anyját, kísértünk terepre, megbarátkozott a vízzel, a mély völgyekkel, a különböző tereptárgyakkal, fácánokkal, és a tereplovaglásokkal azóta egyre nagyobb kedvvel futja végig.

A tapasztalatom az, hogy nagyon pozitív a sok ingerrel való megismertetés, mert az első hónap végére kimondottan nyugodt és barátságos csikó lett, nem agresszív sem emberrel, sem állattal, az újdonságokat nem félelemmel, hanem érdeklődve közelíti meg, bátor, és magabiztos.

A lényeg az, hogy ne higgyük, hogy ha élete első pár órájában fokozott figyelmet szentelünk a csikónak, azután már nincs szükség erre, nem elég a kezdetek kezdetén foglalkozni vele, és elvárni, hogy varázsütésszerűen nagyszerű felnőtt válik belőle ezután. Ha a célunk az, hogy könnyen kezelhető, bizalommal teli lovunk legyen, akkor a kapcsolatot csikókortól folyamatosan ápolni kell, és biztosítani számára sok-sok lehetőséget az élményekre. Az így

nevelt csikó bátrabban fedezi fel a világot, és távolodik el az anyjától. Kevésbé fog félni a külvilág ingereitől, inkább érdeklődéssel fogja szemlélni az újdonságokat.

Természetesen mint minden fiatal, a csikók is feszegetik a korlátokat, hogy meddig mehetnek el az emberekkel szemben, és mivel kevésbé félnek a tárgyaktól, valószínűleg előbb kerülnek veszélybe, mint óvatosabb társaik. Ezért odafigyelésre és rendreutasításra is szükség van.

A lovak és más állatok, vagy emberek testbeszéde jelentősen különbözik

egymástól, ezért az együttes játék sem egyszerű. Ha a kutyákat vesszük, a megismerkedés még eléggé hasonló: megszagolják egymás pofáját, horpaszát és farát. A kutya barátságosan megnyalhatja a csikó száját, amit azonban ő harapdálós játéknak tekint, és füleit hátracsapja. Ezt a jelzést a kutya nem érti, és meglepődve tapasztalja, hogyha a csikó belecsíp, vagy mellső lábával megüti. Ha ezután a kutya elmenekül, a csikó pedig eldönti, hogy ő a felsőbbrendű fél. Embereknél ugyanez a helyzet, ha egyszer alulmaradtunk vele szemben, akármilyen kicsi is a csikó, akkor a jövőben erőszakosabb csipkedést és a személyes terünk figyelembevételének teljes hiányát tapasztalhatjuk. Lóhoz nem értő ember ilyenkor elkezd tartani az apró lótól, és ez gyakran elkényeztetett, erőszakos lovat fog eredményezni. Legokosabb, ha azt tanítjuk meg a csikónak, hogy nem vagyunk játékszerek, arra ott a többi ló. Illetve ki kell alakítanunk egy olyan jelrendszert, amelyet a ló megért, és elfogad.

Alapjában véve a kiscsikók mind vadlónak születnek, ezért a legfontosabb dolgunk a megszelídítés: a bizalom felépítése és megtartása.

Források:

Ingelin Kyrrethstad: Horse Behavior

George H. Waring: Horse Behavior

Michael Schafer: The Language of the Horse